

O'ZBEK TILIDAGI BOSH KIIYIM BIRLIKLARINING O'Z NOMLARI

Soxibova Dilnoza Ergashevna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zbek tilida qo'llaniladigan bosh kiyim nomlari, ularning etimologik, semantik hamda lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Bosh kiyimlarni ifodalovchi leksik birliklarning xalq turmushi, urf-odatlar va milliy qadriyatlar bilan uzviy bog'liqligi yoritiladi. Shuningdek, do'ppi, qalpoq, salla, ro'mol, kuloh kabi bosh kiyim nomlarining ma'no taraqqiyoti va madaniy ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: bosh kiyim, do'ppi, qalpoq, salla, ro'mol, kuloh, lingvomadaniyat, etnolingvistika, leksik birlik, milliy madaniyat.

Kirish

Til xalqning milliy tafakkuri, madaniyati va tarixiy tajribasini o'zida mujassamlashtiruvchi eng muhim vositalardan biridir. Har bir xalqning turmush tarzi, urf-odatlar, an'analari va dunyoqarashi uning tilida aks etadi. Shu bois tildagi ayrim leksik qatlamlarni o'rganish xalqning moddiy va ma'naviy madaniyati haqida muhim ma'lumotlar beradi. Ana shunday qatlamlardan biri kiyim-kechak va uning tarkibiy qismlarini ifodalovchi leksik birliklardir. O'zbek xalqining milliy kiyimlari asrlar davomida shakllanib, xalqning estetik didi, ijtimoiy munosabatlari va madaniy qadriyatlarini aks ettirib kelgan. Milliy kiyimlar tarkibida bosh kiyimlar alohida o'rin egallaydi. Bosh kiyim insonning yoshi, jinsi, kasbi, ijtimoiy mavqei, yashash hududi hamda ayrim hollarda diniy e'tiqodiga oid ma'lumotlarni ifodalovchi madaniy belgilar tizimi hisoblanadi. Shu sababli bosh kiyimlarga oid nomlar nafaqat oddiy nominativ birliklar, balki xalqning tarixiy-madaniy tajribasini o'zida mujassamlashtirgan lingvomadaniy birliklar sifatida ham qimmatlidir. O'zbek tilida bosh kiyimlarni ifodalovchi do'ppi, qalpoq, salla, ro'mol, kuloh, telpak, peshonabog', chugurma kabi ko'plab nomlar mavjud. Ushbu birliklar xalqning kundalik turmushi, urf-odatlar, marosimlari va milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan. Ayrim bosh kiyim nomlari qadimiy turkiy qatlamga mansub bo'lsa, ayrimlari fors-tojik va arab tillari ta'sirida tilimizga kirib kelgan. Bu esa bosh kiyim nomlarining etimologik va semantik jihatdan rang-barangligini ko'rsatadi. So'nggi yillarda

tilshunoslikda antropotsentrik paradigma asosida olib borilayotgan tadqiqotlarda til va madaniyat munosabatlarini o'rganishga katta e'tibor qaratilmoqda. Lingvokulturologiya, etnolingvistika va kognitiv tilshunoslik yo'nalishlarida milliy madaniyatni aks ettiruvchi leksik birliklarni tadqiq etish dolzarb masalalardan biri sifatida qaralmoqda. Shu nuqtayi nazardan o'zbek tilidagi bosh kiyim birliklarini o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki etnografiya, madaniyatshunoslik va tarix fanlari uchun ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolaning maqsadi o'zbek tilidagi bosh kiyim birliklarining nomlarini semantik va lingvomadaniy jihatdan tahlil qilish, ularning milliy madaniyatdagi o'rni hamda xalq dunyoqarashini aks ettirishdagi xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot davomida bosh kiyim nomlarining etimologik manbalari, ma'no taraqqiyoti va madaniy semantikasi yoritiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot davomida tavsifiy, etimologik, semantik va lingvomadaniy tahlil metodlaridan foydalanildi. Bosh kiyim nomlari o'zbek tilining izohli lug'atlari, etnografik manbalar va ilmiy adabiyotlar asosida o'rganildi.

Tahlil va natija

O'zbek tilida bosh kiyim nomlari xalqning moddiy madaniyati bilan bog'liq leksik birliklar qatoriga kiradi. Ular uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan bo'lib, xalqning turmush tarzi, urf-odatlari, diniy qarashlari va estetik didini aks ettiradi. Bosh kiyimlarni ifodalovchi birliklar semantik jihatdan turli guruhlariga ajraladi va har biri o'ziga xos lingvomadaniy mazmunga ega. Avvalo, o'zbek tilidagi bosh kiyim birliklari orasida eng keng tarqalgan nomlardan biri **do'ppi** hisoblanadi. Do'ppi o'zbek xalqining milliy ramzlaridan biri sifatida qadrlanadi. Mazkur bosh kiyim erkaklar, ayollar va bolalar tomonidan foydalanilishi bilan boshqa bosh kiyimlardan ajralib turadi. Hududiy jihatdan Chust do'ppisi, Boysun do'ppisi, Buxoro do'ppisi, Toshkent do'ppisi kabi turlari mavjud bo'lib, ularning bezaklari va naqshlari xalqning estetik qarashlarini namoyon etadi. Do'ppidagi bodom, qalampir, quyosh va gul tasvirlari xalqning qadimiy tasavvurlari hamda ramziy qarashlari bilan bog'liqdir. Bosh kiyim nomlari orasida **qalpoq** leksemasi ham muhim o'rin tutadi. Qalpoq asosan erkaklar tomonidan kiyilgan bo'lib, u kishining yoshi, ijtimoiy mavqei va yashash hududiga qarab turlicha ko'rinishga ega bo'lgan. Qadimda kigiz yoki qalin matodan tayyorlangan qalpoqlar sovuq iqlim sharoitida insonni himoya qilish vazifasini bajargan. Ayrim manbalarda qalpoqning bezaklari va shakli uning egasining jamiyatdagi mavqeini belgilovchi vosita sifatida talqin qilinadi. O'zbek xalqining diniy va ma'naviy hayotida **salla** alohida ahamiyatga ega. Salla uzun matoni bosh atrofiga o'rash orqali hosil qilinadigan bosh kiyim bo'lib, u asosan diniy arboblardan, oqsoqollar

va hurmatli kishilar tomonidan kiyilgan. Salla donishmandlik, obro‘-e‘tibor va ulug‘lik timsoli sifatida baholangan. Shu sababli ushbu leksema o‘zining nominativ ma‘nosidan tashqari ramziy ma‘no ham kasb etgan. Ayollar bosh kiyimlari tarkibida **ro‘mol** alohida o‘rin egallaydi. Ro‘mol o‘zbek ayollarining kundalik va marosim kiyimlari tarkibidagi muhim unsur hisoblanadi. U nafaqat boshni yopish vositasi, balki hayo, ibo va odob timsoli sifatida ham talqin qilinadi. Ayrim hududlarda ro‘molning rangi, bog‘lash usuli va naqshlari ayolning oilaviy holati yoki yoshiga oid ma‘lumotlarni ifodalagan. Tarixiy manbalarda uchraydigan **kuloh** nomi ham o‘zbek tilidagi bosh kiyim birliklari qatoriga kiradi. Ushbu bosh kiyim qadimiy davrlarda keng tarqalgan bo‘lib, asosan konussimon shaklga ega bo‘lgan. Hozirgi davrda kuloh so‘zi faol iste’molda uchramasa-da, tarixiy va badiiy adabiyotlarda saqlanib qolgan. Bu esa uning til tarixidagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Bosh kiyim nomlari etimologik jihatdan ham qiziqarli xususiyatlarga ega. Ayrim birliklar turkiy qatlamga mansub bo‘lsa, ayrimlari arab va fors-tojik tillaridan o‘zlashgan. Masalan, salla arab tilidan kirib kelgan bo‘lsa, kuloh fors tiliga oid leksema hisoblanadi. Bu holat o‘zbek xalqi tarixida turli madaniyatlar bilan yuz bergan aloqalarning tilga ta’sirini ko‘rsatadi. Lingvomadaniy nuqtai nazardan qaralganda, bosh kiyim nomlari xalqning milliy o‘zligini aks ettiruvchi madaniy kod vazifasini bajaradi. Ular nafaqat muayyan predmetlarni nomlashga xizmat qiladi, balki xalqning urf-odatlari, qadriyatlari va tarixiy tajribasi haqidagi ma‘lumotlarni ham saqlaydi. Shu sababli bosh kiyim birliklarini o‘rganish til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib berishda muhim ahamiyatga ega. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilidagi bosh kiyim nomlari milliy madaniyatning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular xalqning etnik xotirasi va madaniy merosini aks ettiruvchi lingvomadaniy birliklar sifatida alohida ilmiy qimmatga ega.

Xulosa

O‘zbek tilidagi bosh kiyim birliklari xalqning boy madaniy merosi va etnik o‘ziga xosligini aks ettiradi. Do‘ppi, qalpoq, salla, ro‘mol va kuloh kabi nomlar nafaqat kiyim-kechak elementlari, balki xalqning tarixiy xotirasi, urf-odatlari va milliy qadriyatlarini saqlovchi lingvomadaniy birliklar hisoblanadi. Ularning o‘rganilishi o‘zbek tilining milliy-madaniy qatlamini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi.
2. Rahmonov N. O‘zbek etnografiyasi. – Toshkent.
3. O‘zbek xalq amaliy san’ati va milliy liboslari haqidagi tadqiqotlar.

4. Do'ppi – xalqimizning milliy bosh kiyimi.
5. Do'ppi haqidagi ensiklopedik ma'lumotlar.